

Розділ п'ятий. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

5.1 Оксана ГОРКУША, Людмила ФИЛИПОВИЧ. Церква – активний учасник утвердження громадянського суспільства (Майдан 2013-2014 рр.)

Безпосередня зануреність в доленосну для України подію Майдану давала можливість прискіпливо тримати свідомість на пульсі її перебігу й водночас сприяла критичному осмисленню її інформаційного відображення. У назві нашої книги «Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка» (К., 2014) зафіксовано проблемний стрижень, на який нами нанизувалися всі ілюстративні документи та експертні оцінки: співпричетність Майдану (а він є дієвою моделлю громадянського суспільства, що постала в сучасній Україні у відповідь та на протигагу грубим спробам влади зупинити історично-духовний поступ народу, закапсулювавши Україну в попередніх формах устрою життя та свідомості) і Церкви – такої релігійної спільноти, що формується відповідно до духовних потреб і запитів громадянського суспільства та стає його невід'ємним рівноправним суб'єктом.

У такому разі під Церквою нами розуміється не якась конкретна конфесійна (християнська) організація, а саме спільнота об'єднаних у цілісну духовно-релігійну систему представників різних віросповідань, які, ефективно взаємодіючи між собою та з громадою Майдану, задовільняли його духовно-релігійні потреби – вони були наставниками, сповідниками, натхненниками, пастирями та духівниками. Стосовно ж наявних в Україні церков і релігійних організацій, то вони в різний спосіб та своєю мірою долучалися до Майдану. У кожному конкретному випадку це визначалось різноманітними факторами, включаючи богословські, геополітичні та суб'єктивні чинники. Зрештою, окрема церква чи релігійна громада є лише спільнотою одновірців, яка, хоча й має свою ієрархічну організацію та обов'язковий перелік традиційно вивіренених релігійних істин, все ж об'єднує прихильників різних політичних поглядів чи носіїв відмінних аксіологічних систем.

Змістовно наша книга поділяється на три частини: 1. Короткий моніторинг подій. 2. Експертні оцінки подій. 3. Ілюстративні матеріали. Така структура покликана: 1) встановити певну хронологічно-подійно-проблемну шкалу з метою полегшення сприйняття інформації; 2) дати можливість читачу зорієнтуватись у надскладній системі включеності релігійного чинника та окремих конфесій до Майдану; 3) запропонувати щонайширший обсяг різноманітного ілюстративного матеріалу. Такий виклад мав забезпечити читача необхідним інструментарієм та даними для усвідомлення ролі й місця релігії та церков в цій доленосній події сучасної Української історії.

У першій частині книги знаходиться лише один документ – «Короткий моніторинг подій», у якому в хронологічній послідовності вказано на значимі пункти виявлення релігійних організацій в події Майдану чи ключові приводи для нього. Темпорально межі цього документу простягаються від перших заяв релігійних діячів з приводу згоряння тогочасним Урядом України євроінтеграційного процесу (подія, яка й спричинила загострення протестних настроїв найперше студентів, інтелігенції та представників середнього класу, адже позбавила надії на поступове виправлення під впливом зовнішніх факторів системної суспільної кризи в країні), до фактичного визнання Всеукраїнською Радою Церков та релігійних організацій нового, Майданом приведеного до влади, керівництва України. Друга частина книги є аналітико-теоретичною. Тут зібрано міркування фахівців (релігієзнавців, філософів, богословів та журналістів) щодо заявленої теми. Оскільки експертні та аналітичні матеріали з'являються пізніше осмислюваних у них подій, то в цьому розділі спостерігається певний темпоральний зсув: фахові коментарі, як правило, відтермінуються. Третя частина праці є найбільшою за обсягом і містить широкий спектр найрізноманітніших ілюстративно-інформаційних документів, є фотোগрафічною, бо кожен

документ тут безпосередньо відображає якусь конкретну подію, дію чи моментальну її фіксацію.

Укладачі книги в процесі її формування користувались відкритими інформаційними джерелами або ж безпосередньо звертались до авторів із проханням висловитись на задалегідь задану тему. Перелік цих матеріалів має переважно хронологічну послідовність, доповнену подійно-проблемною концентрацією та первісною класифікацією за формою документу, статусом суб'єкта висловлювань, проблемним зосередженням тощо. Іноді нам видавалось доцільним ритмізувати цей перелік поточною аналітикою та ситуативним описом гарячих подій. Почавшись 30 листопада 2013 року - ключового пункту морально-аксіологічного виклику церквам, потік зібраних ілюстративних документів переривається кінцем лютого 2014 року, коли, за нашим міркуванням, через об'єктивні обставини (російська агресія щодо України й наступна анексія Криму та сепаратистський тероризм на сході України) церкви були змушені звернути свою увагу на інші, ніж взаємодія з громадянським суспільством, теми.

У книзі присутні два великі блоки: експертно-аналітичний та інформаційно-ілюстративний. Інформаційний блок, що містить документи, які засвідчують місце, роль, позицію, точку зору тієї чи іншої церкви або конфесії в (щодо) події Майдану, складається з матеріалів, які з'являлись в інтернет-виданнях і мали на меті безпосереднє відображення чи актуальну інтерпретацію якоїсь окремої події або ж висвітлення її релігійно-конфесійної оцінки. Зазвичай потреба у таких спричинялась винятковістю й знаковістю події, складністю, жорсткістю чи непередбачуваністю її перебігу. Тож запропонований перелік документів та матеріалів має очевидні сплески більш інтенсивної реакції у відповідь на такі гострі факти, як: побиття студентів 30 листопада 2013 р.; спроба розігнати Майдан 11 грудня 2013 р.; лист Мінкульту з погрозами Українській Греко-Католицькій Церкві 13 січня 2014 р.; прийняття антиконституційних тоталітарних законів 16 січня 2014 р., що фактично позбавляли громадян цілої низки їхніх прав; похід радикалізованих злочинною зухвалістю та цинізмом влади майданівців на вул. Грушевського 19 січня 2014 р.; розгін мирної демонстрації до Верховної Ради 18 лютого 2014 р.; спроба зачистки Майдану й розстріл владою майданівців 18-20 лютого 2014 р. Такі гарячі й трагічні події були не лише інформаційним приводом для церков та релігійних організацій, а чи ж окремих релігійних діячів, але й місцем вияву їх справжньої життєвої позиції та тієї суспільно-духовної ролі, яку вони на себе готові були брати.

Укладаючи цей блок, ми помітили деякі закономірності, спричинені як дійсною позицією тієї чи іншої церкви, конфесійної спільноти, так і її інформаційною політикою та залученістю до інтернет-простору. Зокрема бачимо, що чи не найбільше документів відображають діяльність та позицію Української Православної Церкви Московського Патріархату, хоча загалом ця церква неухильно утверджувала свою поза-майданну позицію. Вочевидь, що саме послідовне місцезнаходження на межі між барикадами (Майдану та влади) створили потребу так багато обґрунтовувати цю позицію й конкретні дії, висловлювання й думки цієї церкви та її окремих представників. Натомість релігійні організації, які безпосередньо були включені в тіло й дух Майдану, мали менше необхідності інтерпретувати свою позицію. Вона виявлялась як через їх діяльність, так і через присутність на Майдані в Києві чи на Майданах міст України. Відтак зазначимо, що в інформаційному потоці зазвичай найбільше представлений не той, хто діяв, а той, хто прагнув обґрунтувати свою позицію, роз'яснити її широкому загалу, хто має потребу розлогії її інтерпретації. Крім іншого, помітно, що в інформаційному потоці слід відрізняти офіційну церковну позицію, висловлювання релігійних очільників, думки духовних лідерів, міркування релігійних представників, окремих вірян та їх дієві індивідуальні реакції. Іноді вони узгоджувались, та ж частіше відображали наявні суперечності між цими шарами конфесійної функціональності.

Крім подійних викликів, що спричиняли до потужних інформаційних хвиль, уважне дослідження документів вказує на певні етапи "майданної" ідентифікації конфесій: буттійне,

теоретичне й діяльне самознаходження. Так спочатку конфесії виявлялись в події Майдану через дещо стихійно-ситуативну діяльність та висловлювання своїх послідовників, потім вони знаходили теоретичне обґрунтування такої присутності (зокрема 15 та 17 січня 2014 р. в м.Києві відбулись два богословських Круглих столи на тему Церкви та Майдану), і зрештою – діяли узгоджено із цими обґрунтуваннями й церковними та суспільними запитам.

Бачимо також, що більш послідовною, щирою та цілісною була позиція тих конфесій, релігійних спільнот та їх представників, які вже мали ґрунтовну соціальну концепцію, узгоджену із сучасними тенденціями зростання стандартів суспільного співжиття та духовно-моральних настанов належного розвитку людства. Тобто, коли церковна, конфесійна, релігійна та громадянська свідомість не вступали в дисонанс одна з одною, а гармонійно поєднувались. Водночас, слід наголосити на тому, що відсутність широкого інформаційного висвітлення присутності на Майдані тієї чи іншої конфесії не вказує на її непричетність. Це може бути наслідком або ж неоднотайності внутрішньоконфесійної позиції, або ж нерішучості у її висвітленні, небажанні спровокувати негативну реакцію влади, невдоволення кліру чи нерозуміння непричетної до Майдану пастви, або ж неактивності (з різних причин) в інформаційному просторі. Деякі ж конфесійні спільноти виявляли свою присутність не виступами на сцені Майдану, а безпосередньою благочинною чи молитовною діяльністю й поширенням релігійної літератури серед майданівців. Рідко виходили на сцену чи публічно висловлювалися й не в представництві своїх керівних діячів іудеї, мусульмани, євангельські християни. З іншого ж боку, звичайно, відсутність якогось документу щодо участі тієї чи іншої конфесії або релігійної спільноти в майданних подіях може бути ще й наслідком нашого недогляду чи нездатності охопити, переосмислити, врахувати й вмістити в запропоновану читачам книгу увесь обсяг інформаційних матеріалів, за що заздалегідь перепрошуємо.

Ми свідомі того, що об'єктивно, всебічно та повномасштабно висвітлити об'ємність та текстурність вплетення Церкви в Майдан, спираючись тільки на інформаційні документи, поширені в інтернет-просторі, неможливо. Інформаційний простір надає нам лише текстувальне відображення як події Майдану, так і позиції та діяльності церков і вірян. Текстуру дійсності можна вловити лише особистим досвідом, а об'ємність – глибиною обізнаності із предметом та його специфікою. Тож надзвичайно важливим є доповнення документальної частини експертними матеріалами, у яких фахівці-релігієзнавці, теологи, філософи, політологи, правовики й журналісти осмислювали Майдан та Церкву за допомогою притаманного їм науково-гуманітарного інструментарію і спираючись на безпосередній досвід своєї присутності на Майдані. В такий спосіб вони ставали важливими свідками, озброєними необхідною для адекватного висвітлення теми “оптикою”. З метою ж забезпечення читачів потрібним інструментарієм для розуміння усієї складності включення релігії та конфесійних організацій в подію Майдану, цей аналітико-теоретичний блок, що містить міркування експертів, передавав ілюстративним матеріалом.

Укладаючи експертно-аналітичний блок книги, ми користувались щонайперше критерієм фаховості та авторитетності в підборі матеріалів. Тут переважно представлена вітчизняна світська академічна аналітика й міркування світських та релігійних експертів, які хоча й спираються на конфесійну точку зору, але водночас демонструють притомність сприйняття, глибину розуміння предмету й критично-аналітичний підхід для його адекватного висвітлення. Загалом релігієзнавці та експерти були активно запитувані у цей час. Так, наприклад, відомий експерт з релігійних питань зі Львова Андрій Юраш надав різним українським та зарубіжним виданням більше 30 інтерв'ю та фахових коментарів щодо діяльності релігійних організацій в період Майдану. Це стосується й інших авторитетних експертів (Людмила Филипович, Віктора Єленського, Катерини Щоткіної, Михайла Черенкова, Олександра Сагана, Ігоря Ісиченка, Віталія Шевченка, Сергія Здіорука, Ольги Недавної, Оксани Горкуші та ін.). Проте в повному обсязі подати всі ці матеріали ми

не маємо можливості. Тож обмежилися лише деякими, в яких переважно продемонстровано точку зору авторів та їх фаховий підхід.

Наголосимо, українські релігієзнавці та експерти отримали ексклюзивну можливість безпосередньо відслідковувати подію Майдану та виявились повністю готовими (інтелектуально й методологічно) багатогранно відрефлексувати та адекватно висвітлити його релігійний чинник. Натомість, скажімо, наші російські колеги та експерти (за рідкісними винятками, як, наприклад, А.Окара, О.Солдатов чи М.Сітніков) через відстороненість від самої події та ідеологічну заангажованість їхнього світобачення залишалися нечуливими до нашої дійсності, її коректного аналізу та адекватного висвітлення. У цьому переконалась група українських релігієзнавців (Л. Филипович, О. Горкуша, Г. Трегуб), які спробували актуалізувати тему Церкви на Майдані 13 грудня 2013 р. на міжнародній конференції в Московському університеті. Російські релігієзнавці в більшості не лише не сприймали запропонований українськими колегами науковий аналіз, але й прямо заперечували як можливість присутності церкви та релігійних ідей в події (Євро)Майдану, так і саму цю історичну подію як Революцію Гідності, в основі якої перебувають світоглядні трансформації, спровоковані також і попередньо засвоєними традиційними релігійними ідеями. З подібною нечуливістю російських колег зустрілись й українські православні, протестантські, мусульманські богослови.

На відміну від росіян, західні представники релігієзнавчої науки та послідовники різних віросповідань позитивно поставилися до змагань України за свободу і демократію, в тому числі і за свободу совісті та права сповідувати будь-яку релігію, а не тільки домінуючу. Підтримка цих людей, реакція яких на Майдан, на жаль, не вийшла в дану книгу, була надзвичайно важливою для нас. Персонально і колективно демократичний світ висловився за європейськість України, оскільки всі ці роки переконував пострадянське українське суспільство у привабливості європейських цінностей, базовою з яких є свобода релігії. Завдяки зусиллям західноєвропейських і американських експертів в сфері суспільно-релігійних і державно-конфесійних відносин, які займались просвітницькою діяльністю в Україні щодо стандартів в цих сферах, українські церкви та релігійні організації продемонстрували громадянську позицію, підтримавши свій народ, а не улесливість та прислужництво перед злочинною владою, що виявили російські релігієзнавці.

Позиція церков, виявлена на Майдані, сформувалася і утвердилася не без участі вітчизняних релігієзнавців, зокрема з Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України. Воно свого часу доклало багато зусиль для встановлення міжконфесійного порозуміння в українському суспільстві. Це здійснювалось через цілу систему просвітницько-наукових заходів та популяризаційних видань. У міжнародних наукових заходах (конференціях, симпозіумах, Днях релігійної свободи, інформаційно-навчальних семінарах) брали участь запрошені Відділенням зарубіжні експерти, науковці. Очевидно, що за понад двадцятирічну діяльність Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ значно посприяло встановленню толерантності українського соціуму, налагодженню міжконфесійного порозуміння, утвердженню свободи совісті та свободи релігії в Україні, формуванню громадянської свідомості загалом. Через видрукування та поширювану нами літературу стандарти суспільного життя, які спираються на цінність людської гідності, свободи й взаємоповаги, засвоєвались широким загалом. Вітчизняні релігієзнавці через систему освіти та просвіти безпосередньо долучилися до формування контексту, у якому змогли реалізувати своє покликання релігійні організації на Майдані.

Дехто з відомих в Україні релігієзнавців був на Майдані не в ролі спостерігачів його подій, а активних учасників, ризикуючи подеколи навіть життям. Ми приймали учасників Майдану у своїх домівках, передавали Майдану кошти, одяг, навіть пляшки для «коктейлів Молотова». Наші оцінки діяльності окремих конфесій на Майдані сприймалися ними й певною мірою зорієнтовували їх на практичні кроки. Майдан виявив й нові імена молодих експертів (Д.Брильов, Т.Мухоморова, Г.Целковський, М.Якубович та інші). Та слід сказати, що далеко не всі вітчизняні релігієзнавці та експерти активно висловлювалися про Майдан і

Церкву під час найгарячіших подій зими 2013-2014 років. Це зумовлено різними обставинами (віком, політичними переконаннями й світоглядними настановами, громадянською позицією, вихованням, рівнем професіоналізму, розумінням специфіки експертної діяльності тощо). Усе це додатково загострює проблему об'єктивності наукового аналізу суспільної дійсності. Очевидним стає, що подійна включеність є важливим фактором для встановлення наукової об'єктивності, хоча й, можливо, не дозволяє врахувати усіх прихованих прямих чи опосередкованих чинників та наслідків тієї або іншої події, а тим більше – виробити єдину узгоджену, загальноприйнятну її теоретичну модель. Натомість інтерпретативно-інформаційна опосередкованість та темпорально-просторова й культурно-світоглядна дистанційованість підміняє дійсну подію як предмет аналізу її ідеологічно зверненим й контекстуально сформованим симулякром. Відтак вважаємо доцільним в даному разі радше спиратись на наукову притомність як здатність, схоплюючи свідомістю дійсний предмет, застосовувати до його аналізу ефективні й належні методи теоретичного осмислення й висвітлення. Саме подійна включеність та наукова притомність характеризують авторів запропонованих в нашій книзі експертних та аналітичних матеріалів. Через подійну включеність їхні висловлювання не позбавлені емоційного забарвлення, але цей нюанс (завдяки поєднанню при цьому різних точок зору) лише допомагає більш об'єктивно висвітлити предмет осмислення (Майдан і Церкву у їх взаємодії) і передати його життєву текстуру.

Тож унікальність нашої книги полягає ще й в тому, що ми, з одного боку, скориставшись усіма перевагами інформаційної доби, зібрали шонайширше текстуальне відображення Майдану в предметі його церковно-релігійного зрізу, а з іншої – доповнили цей емпіричний базис експертним аналізом фахівців різних гуманітарних галузей, які відслідковували не лише ілюстративні документи, але й саму подію. Висловлювані думки експертів не визначались якоюсь заздалегідь запропонованою єдиною концепцією, а є результатом їхніх фахових та особистісних міркувань. Це дає підстави стверджувати, що Майдан і Церква у нашій праці висвітлені багатогранно. Те ж, що не ввійшло до неї, з часом доповнить представлену картину в доопрацьованому виданні.

На відміну від мети фахової діяльності релігієзнавців – теоретично осмислювати й моделювати, а не діяти безпосередньо, покликанням церкви та релігійних організацій було дієво впливати на свідомість і поведінку людей, а зрештою – на суспільну дійсність. І, як ми бачили, українські церкви, релігійні діячі та духовні авторитети в основному з гідністю продемонстрували свою здатність та готовність виконувати місію духовних поводитирів народу в найважчі й переломні історичні моменти. Для них не стала несподіванкою чи небажаним викликом світоглядна трансформація сучасних українців. Українська Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква України, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква і значна кількість лютеранських, євангельських та інших християнських пасторів, ісламських, іудейських та рідновірівських релігійних лідерів сприйняли постановя громадянської свідомості сучасних українців як реальну можливість вплинути на формування такого майбутнього України, в якому б реалізовувалися вищі духовні цінності й релігійні ідеали.

Більше того, Церква своїми діями і присутністю в середовищі рушійної історичної течії посталою проти застарілих потворних форм організації суспільної дійсності (кримінального авторитаризму) українського народу, своєю причетністю до його жертмовності в ім'я звільнення для гідного життя Людини, своєю чутливістю до його страждань та готовністю стояти на захисті правди, права на свободу вибору, вищих духовних цінностей, користаючись зброєю любові, молитви та божественного благословення засвідчила на Майдані слідування божественній, а не світській політиці, сповідуючи релігійні істини, а не прагматичних зисків. Вона утвердилась як дієва Церква майбутнього України, яка є справжнім світлом і сіллю, натхненням єдиного духу, багатоліко проявленою в індивідуальних душах майданівців. Саме тому конфесійне різноманіття не було проблемою на Майдані. *Тут всіх об'єднала Любов – любов до Бога, України та Людини як творіння,*

Образу та Подоби Божої, що взяла на себе відповідальність за розбудову майбутнього Богом даної Батьківщини. Тут кожна окрема конфесія, священник, пастир чи мирянин, щиро здійснюючи власну місію у притаманний їм спосіб, були солідарні між собою і з громадянським суспільством цілком (до якого, очевидно, їхнім посередництвом долучився і Бог) у спільній справі поборення зла, торування шляху для добра й розбудови згідного з Божественним задумом майбутнього України. Церква Майдану залишалась вірно вищим цінностям та виявляла щирю готовність розділити до останнього подиху долю своєї пастви навіть тоді, коли від очевидної безвиході та безсилля перед переважаючим силою наглим і всепожираючим злом зникали з Майдану політики та помірковані лідери, обачні ідеологи, зневірені громадяни. Ми є свідками того, як духівники та молитва (разом із Гімном України) надихнули вистояти Майдан в ніч 11 грудня 2013 р. Всі ми бачили, як у найжахливішу ніч з 18 на 19 лютого 2014 р. Майдан дихав божественним натхненням завдяки постійній молитві та проповіді всеперемагаючої Любові до Людини та України зі сцени, де лишилися лише ведучий (Свген Нищук) та священники, монахині й пастирі (УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ), а довкола намагались усе опанувати пекельний хаос та нагла смерть. Ми пам'ятаємо, що під гранатами, водометами та снайперськими кулями пліч-о-пліч біля своєї пастви були «святі отці» та брати по духу. Ми знаємо, що Небесну Сотню на вічний захист майбутньої України благословила Церква Майдану. І критерієм зарахування до лав святої Небесної Сотні була не конфесійна чи національна належність, а найвища жертва героїв-патріотів заради спасіння й оновлення Батьківщини.

Якщо основою громадянського суспільства є солідарність та взаємоповага рівноправних дієвих суб'єктів співжиття (різної фахової, вікової, статевої, національної, конфесійної, географічної належності), то Церква Майдану продемонструвала ті самі характеристики на рівні міжконфесійних відносин. Виявом якості громадянськості Церкви Майдану були і спільні молитовні акції (на початку кожного дня, перед народними Віче, в критичні моменти Майдану, щогодинні нічні молитви, спільні молитовні намети), і співголосні духовні звернення та настанови, і взаємодоповнювані дії (благочинна діяльність – збір та передача коштів, речей, ліків та продуктів на потреби Майдану, волонтерська підтримка; захист потребуючих: Михайлівський Собор УПЦ КП став місцем прихистку побитих студентів у ніч на 30 листопада 2013р., потім цю естафету підхопили й інші храми та молитовні будинки різних конфесій, що надавали місце для ночівлі, реабілітації та схову; лікування страждених – храмові госпіталі, сповідники та духівники на Майдані). На Майдані постійно діяли наметові Храми, на сцені Майдану майже щодня поруч з'являлися й палко промовляли за Україну єпископ УАПЦ Володимир (Черпак), єпископ РКЦ Станіслав Широкоградюк, отець УГКЦ Олекса Петрів та ін., співав хор студентів духовних навчальних закладів УПЦ КП й УГКЦ. Міжконфесійну солідарність Церква Майдану демонструвала не лише у справі опікування громадою та захисту стражденої Людини, але й підтримкою у скрутні моменти один одного. Тут можна згадати солідарність конфесій в підтримці УГКЦ після листа Мінкульту з погрозами позбавлення офіційної реєстрації цій релігійній спільноті за її Майданну діяльність, чи підтримки іудеїв, коли з'явилась загроза антисемітських дій з боку провладних найманців. Тож можемо сказати, що **на Майдані постала справжня Громадянська Церква України.**

Про громадянську релігію як необхідний етап релігієгенезу неодноразово писав професор Анатолій Колодний. Ми ж мали можливість безпосередньо спостерігати, як на Майдані фактично постала Громадянська Церква України. І мова жодним чином не йде про появу якоїсь нової об'єднаної релігійної організації (скажімо, Єдину Помісну Православну Церкву), що інституалізується в сучасній Україні. Характерною особливістю Громадянської Церкви України є її принципова поліконфесійність, що відображає поліконфесійність українського громадянського суспільства, а сакральні символи є інтегративними й набувають водночас релігійно-духовну та історично-народну цінність (пошанування Т.Г.Шевченка як духовного пророка; поруч з державним Гімном та молитвою до Бога на Майдані завжди звучав Духовний Гімн М.Лисенка “Боже Великий, Єдиний, нам

Україну храни”); майданні священники та пастирі природно поєднували конфесійну та національну атрибутику, й поруч зі Святою Книгою та головним релігійним символом тут завжди був наш жовто-блакитний прапор). Показово, що на Майдані активно приймали хрещення до того невіруючі громадяни, а хрещеними для них ставали зазвичай сотники та майданні побратими чи посестри. В найважчі, найнебезпечніші моменти майданівці просили про молитву, сповідь і благословення того духівника, що був поряд і кому довіряли. Та все це найчастіше відбувалось без встановлення конфесійної належності чи дотримання обрядового формалізму. Тож мова йде про таку солідарну спільноту церков, релігійних діячів, духовних лідерів та вільних громадян, які гармонійно та взаємоузгоджено співдіють в справі розбудови майбутнього України на підставі тих вищих духовних цінностей та релігійних ідеалів, які забезпечують реалізацію належного (звіреного з Божим задумом) світу. В процесі такої взаємодії виробляється спільна (та взаємодоповнювана із збереженням конфесійної специфіки) культова, віросповідна та практична позакультова діяльність, формуються спільні ідеї, обґрунтовуються спільні ідеали, віднаходяться ефективні методи взаємодії із громадою та її окремими групами і громадянами, освячується жертва, принесена народом на започаткування новітньої історичної доби, та сакралізується визначений життям шерог святых-захисників й місце-святинище, де в муках та прагненнях народилося й очистилося нове українське людство – Майдан Незалежності. Саме така Церква потрібна і відповідна громадянському суспільству, вона буде його дієвим духовним поводитирем в Майбутнє, безмежним натхненням та невтомною совістю.

Автори-редактори книги тут хочуть висловити своє пошанування та глибоку подяку усім, хто в той чи інший спосіб долучився до її створення. Щонайперше низько схиляємо голову перед українським народом, духовним злетом якого було започатковано та зреалізовано саму подію Майдану зими 2013-2014 р. Цей народ в особі своїх гідних синів спростував поширений стереотип, ніби суспільним поступом у сучасному світі рухають лише прагматичні інтереси та випробувані політехнології. Життєвим подвигом, рішучою самопожертвою та ширим прагненням утвердити сучасну людину в її гідності цілісно сформованої особистості, вільної та відповідальної перед собою, Богом, громадою, історією та майбуттям, родиною, Батьківщиною та світом, яка сповідує вищі духовні цінності, українці (різних національностей та конфесій) спромоглися протиставити повноцінне життя людини, покликаної до звеличення дійсності, його фальшуванню й імітації у вигляді окремого життєвого шляху маленької людської істоти, загубленої між рядками чужих міфооповідей. Використовуючи інформаційну добу як контекст для утвердження правди, а не маніпуляції свідомістю мас, можна служити істині, запалюючи спрагли серця жагою її поширення й просвітлення її життєдайною силою найвіддаленіших закутків світу, де скупчується морок. Та на цьому шляху надзвичайно великою є роль досвідчених поводитирів і вчителів, яку взяли на себе релігійні діячі й духовні лідери. Тож без їхньої присутності, постійного повчання й спонукання мислити та діяти в любові й злагоді, взаємоповазі й відповідальності, ширю і праведно не було б цього Майдану та його перемоги. Притомно осмислити й висвітлити цю історичну подію ми не змогли б без багаторічних теоретико-методологічних напрацювань вітчизняної релігієзнавчої науки. Принагідно нагадаємо, що вітчизняна релігієзнавча спільнота, насамперед Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ значним чином сприяли попередній толерантизації українського суспільства, його обізнаності й освіченості в питаннях історії релігії та особливостей і перспектив її функціонування в конкретних історично-суспільних умовах, що неодмінно вплинуло й на дійсний перебіг подій.

Продовжимо цей текст російськомовною статтею Л.Филипович «Украина очнулась!», написаною нею 3 грудня 2013 року – в перші дні Євромайдану. «Украина очнулась, выйдя из комы, в которую впала в 2010 году. От неожиданности. Мы были победителями, но внезапно оказались побежденными. Как это случилось? А ведь какие открывались перспективы! Получили независимость, поддержку Европы и почти всего мира. Свобода мысли, свобода слова, собраний, перемещения, совести - гарантированы. Хочешь иметь свой бизнес –

пожалуйста, хочешь учиться за границей – милости просим. И вдруг начали все отнимать: право голоса, право на волеизъявление, право на свое дело, право быть гражданином и осознавать себя человеком...

По официальным источникам, благосостояние народа (правда, избранных) кастет. Например, у сына президента – гигантскими темпами. Основная же масса народа стала жить хуже, надежды на улучшение постепенно тают. Остался единственный свет в окошке – подписать ассоциацию с Евросоюзом. Или не подписывать? Может, лучше войти в таможенный союз? Пока с энтузиазмом решали, что выгоднее, все фигуранты процесса устали. Настойчивые заверения высшего руководства государства в европейском выборе Украины несколько успокоили. Сомнения появились за неделю до дня подписания ассоциации в Вильнюсе. Заволновались. Вышли на Майдан, чтобы придать президенту уверенности в правильности выбора. И тут как бухом по голове: не подписал! И – совершенно естественная реакция: мы не согласны с решением президента. Как он посмел украсть у нас наше будущее, наш выбор, наши ожидания?

Наиболее остро это ощутила молодежь: конец мечте о качественном образовании, в т.ч. возможности учиться за рубежом, ужесточение условий получения шенгенской визы, легальной работы вне Украины, достойного медицинского обслуживания и прочего. Как наиболее динамичная сила в обществе, студенческая молодежь вышла на Майдан выразить свою позицию, заявить о себе как о полноценных гражданах этой страны, которые имеют права и свободу как взрослые. Детей, которым по 18-20 лет, поддержали и взрослые – их родители, учителя, близкие друзья, представители научной и культурной интеллигенции. Радостные лица, молодежный романтический максимализм, песни-танцы на Майдане. И что произошло? Обиженных детей президент... наказал! Он их избил, покалечил, нанес непоправимую психологическую травму. Нет, не сам, а чужими руками, что еще хуже. А теперь молча отсиживается в своем загородном поместье, иногда вбрасывая в информационное пространство свои «звернения до народу».

Но, какой же он президент, если не взял ответственность за свершившееся на себя? Почему только сожалеет, а не приносит извинения семьям пострадавших? Почему не кается, почему не увольняет и не сажает тех, кто виноват в насилии, кто искалечил и напугал до смерти наших детей? Какой он гарант прав и свобод, если цинично попирает их? Какой он отец, если позволяет бить своих сынов и дочерей? Какой он мужчина, если унизил до уголовщины женщину? Какой он человек, если ценность человеческой жизни ни во что не ставит? Какой он верующий, если не знает Христовой любви и прощения?

Взрыв Майдана не свалился нам на голову вдруг, он накапливался. Цинизм власти постепенно возрастал. Сначала она попирала права взрослых на политический выбор и достойное существование, потом права бизнесменов на свободный и честный бизнес, а теперь на кон поставила права детей жить в своей стране, быть счастливыми, уверенно смотреть в будущее.

В отличие от всех предыдущих случаев сопротивления украинского общества (а их было несколько), которые мотивировались материальными причинами (повышение зарплат, пенсий, права на труд и отдых, справедливое распределение социальных благ, уважение разных слоев общества и др.), этот Майдан несет в себе духовную, моральную идею, ибо говорит о достоинстве человека, его внутренней свободе, о возможности самореализации в человеке человеческого и духовного.

Куда там нынешнему президенту или его окружению понять всю глубину и гуманизм требований маленьких граждан Украины, которые себя видят в Европе, в системе не посткоммунистических или зековских, а европейских ценностей. Именно нынешние студенты – в первую очередь, элитарных вузов, – которые, собственно, и выступили против диктатуры взрослых решений, знают о них больше, чем все остальное население страны. Они неоднократно бывали в Европе, собственными глазами убеждались в ее достоинствах и недостатках. Они едут в Европу не за однополыми браками, наркотиками и проституцией – этого, что при желании можно найти и здесь, и значительно дешевле, в досталь и у нас. Но

современное студенчество – это интеллектуальный слой общества, образованный, идейный, хорошо мотивированный, настроенный на работу в конкурентной среде, который знает, чего он хочет от жизни. Это люди творческие - рисующие, поющие, играющие на многих инструментах, открытые влиянию инокультур, которые прекрасно разбираются в музыке, литературе, живописи, театре, киноискусстве. Они профессионально размышляют о глобализации, политике, интернете, религии, науке. Они владеют иностранными языками и свободно общаются со сверстниками из других стран, в отличие от большинства косноязычных в пределах родного языка взрослых. За ними не угнаться уже. Но... оказывается, можно остановить, нагнетая страх, унижая и оскорбляя, что и сделала нынешняя власть. А когда обижают детей, здоровое общество отвечает протестом. Украинское общество показало, насколько оно здоровое и без всяких политических руководств и напутствий вышло САМОСТОЯТЕЛЬНО, вышло на Майдан как место всенародного вече, чтобы защитить своих детей: Насилию – нет! Ни физическому, ни духовному.

Но все ли осознали и приняли этот протест как проявление справедливого народного гнева? Смотришь российские информационные каналы, читаешь российские комментарии в соцсетях по поводу событий в Украине и удивляешься: как мало там правды, реального знания ситуации, умения поставить себя на место другого и понять его - в данном случае украинский народ. Но это давний и долгий разговор об отношениях россиян и украинцев. Мы сами тут в Украине не во всем разобрались, не все понимаем. Но российскому официозу, оказывается, все ясно: оголтелые наци рвутся к власти.

Да, Майдан показал в очередной раз, что украинское общество не однородно, что оно состоит из многих и разнородных частей. Наиболее очевидна политическая полярированность, которая дополняется ментальным, языковым и культурным разнообразием украинцев.

Да, Украина сегодня как никогда разделена. Предположим, что половина народа «за» и половина «против». Но не могут же все 23 млн украинских граждан быть оголтелыми наци, находиться в историческом неведении, быть зомбированными в ненависти к другим народам, желать смерти своим же соотечественникам, политическим оппонентам. Но именно так объясняют российские информационные источники то, что происходит с Украиной в последние 10 дней.

Да, в восточной Украине думают несколько иначе, чем в западной, и это понятно: большинство там ориентируется на Россию, ибо ее население географически ближе к ней, долгое время находилось в ее составе. Западная Украина входила в европейские империи и государства. Но причем тут география и особенности ментальности, когда жители Луганска и Харькова выходят (или "их выходят") в поддержку политики Януковича (по его заявлениям, ориентированной на евроинтеграцию), замаранной насилием над детьми? Видели ли эти восточные женщины, как ОМОН избивает студентов? Ведь среди тех, кто стоял-пел-танцевал на Майдане, были выходцы и из восточной Украины, которые подверглись той же опасности, что дети из Львова или Тернополя. И не возникло материнского инстинкта защитить свое потомство? А мужчины, большинство бывшие военные, смогли оправдать насилие сильных над слабыми, вооруженных над безоружными? Разве разгон Майдана, его жестокая зачистка – это проявление человечности, это мужской поступок? Разве это по-христиански?

Ничто так не отражает настоящего настроения Майдана, как присутствие на нем духа солидарности, миролюбия, единства, осознания своей правоты. Нет, это не меркантильные и близорукие цели собрали людей, и не столько политические лозунги объединяют майдановцев, сколько желание кардинальных благих изменений в жизни ВСЕХ украинцев. Люди убеждены в правомочности Майдана и имеют право выразить свой протест. Они не боятся.

Не бойтесь - именно к этому призывал духовный авторитет нации, экс-патриарх Украинской греко-католической церкви кардинал Любомир Гузар 1 декабря на Майдане, где он озвучил позицию церквей, всяких здравомыслящих и ответственных в Украине людей.

Обрацаючись к майдановцям, Гузар напаминил о духовной природе человека, о его богоподобии, о необходимости не только быть добрым, но и делать добро.

Церкви Украины, будучи камертоном правды и совести, стремительно отреагировали на последние события, поддержав народ Украины в его намерениях жить лучше и честнее. Естественно, церкви не призывают к насильственным действиям, не дают рекомендаций, кого и как поддерживать, не советуют, куда и с кем идти. Они молятся и призывают к молитве как особенно важному для христианина действу, ориентируя людей на любовь к ближнему, на толерантность. Скажете, знакомая риторика? Мол, так церковь говорила и раньше? Да, но как важно напоминать о сути христианской веры именно в критические и судьбоносные дни.

Почитайте и вдумайтесь, какими словами современное православие обращается к своим чадам, стоящим и не стоящим на Майдане, принимающим и не принимающим его идеи:

БЛАГОСЛОВЛЯЄМО в усіх храмах і монастирях Української Православної Церкви в неділю 1 грудня за Божественною літургією та в усі наступні дні Різдвяного посту звершувати молитву «про примноження любові та викорінення усякої ненависті і злоби».

ЗАКЛИКАЄМО духовенство і всіх вірних Української Православної Церкви незалежно від їх політичних поглядів до спільної молитви за мир, любов та злагоду, подолання розбрату і ворожнечі, недопущення насильства та розв'язання непорозумінь.

НАГАДУЄМО всім політичним лідерам і державним діячам, що вважають себе віруючими і християнами, біблійну мудрість про те, що «усяке царство, що розділилося в собі, спустошиться; і всяке місто чи дім, що розділився в собі, не встоїть» (Мф. 12, 25).

НАГАДУЄМО, що всі ми діти єдиного Бога і громадяни однієї країни. Тому маємо зробити все, щоб політичний процес не виходив за межу Божих Заповідей і християнської моралі, за рамки Конституції та законів України.

ПАМ'ЯТАЄМО, що Господь заповідавав нам любити один одного, бути братами і сестрами, бути миротворцями і перемагати зло добром.

Главное сегодня - удовлетворить не собственные политические амбиции, а ожидания людей на достойную жизнь, на ее улучшение, на возвращение уважения Человека в человеке и человека к человеку... <http://www.religiopolis.org/publications/7068-vfnthbfbk-03122013-7.html>».

Майдан – це виклики Європи. Майдан – це вирішення екзистенційних проблем. Науковці не можуть бути байдужими до Майдану, оскільки вони є: а) громадянами і, як правило, свідомими громадянами України і б) дослідниками, яких реально цікавлять різноманітні процеси, в даному разі суспільні. Майдан виявився ідеальним об'єктом для вивчення тієї сфери, якою займається Відділення релігієзнавства ІФ НАН України, зокрема наш відділ – взаємодія релігії, політики, суспільства, державно-церковні і міжконфесійні відносини. Якщо проаналізувати хід подій (від 21 листопада і до нині), реакцію різних політичних і релігійних інституцій, керівників держави, Церков, громадських об'єднань, віруючих і невіруючих громадян, ЗМІ, людей творчих, лідерів і звичайних, то вимальовується масштабна картина доленосних зсувів у суспільному розвитку країни, а особливо — в українській суспільній та індивідуальній свідомості. Здається, немає жодної людини в Україні, яку б не зачепив Майдан. То інша справа – підтримують чи не підтримують люди Майдан, але не зважати на нього не можна. І це добре. Майдан став колективною й індивідуальною історією 46-мільйонного народу. І не тільки українців, а й країн Європи, Росії, США, Канади та інших держав.

Майдан як подію, як феномен ще будуть вивчати і історики, і політологи, і економісти, і управлінці, і військові, і психологи, і соціологи. Є вже цікаві спостереження і висновки наших колег-суспільствознавців, але й ми з перших днів почали моніторити майданні процеси під кутом релігієзнавчого інтересу: які Церкви і як саме відреагували на Майдан, як вони підтримували людей, своїх вірних, що говорили і що робили в ситуації

протистояння народу і влади. Виходячи з основних принципів релігієзнавства – об'єктивності, позаконфесійності, історизму та полісвідомляності, ми прагнули сформувані цілісний погляд на «Майдан і Церкву», розуміючи при цьому під «Церквою» всі релігійні організації, в т.ч. і мусульманські, й єврейські. Загалом, релігієзнавче експертне середовище виявилось готовим до глибокого аналізу і об'єктивних оцінок суспільно-релігійних процесів. Це середовище не тільки осмислило роль релігійного фактору у соціально-політичному і духовному житті сучасної України, але й збило унікальні матеріали шляхом включеного спостереження, інтерв'ю, опитування, бесід, круглих столів, контент-аналізу текстів звернень тощо. Ці всі документи лягли в основу книги, яку підготувало і видрукувало Відділення з назвою «Майдан і Церква».

Підкреслимо тут те, що висновки, які робили експерти, базувалися на їхньому безпосередньому включенні до подій. Можна скільки завгодно на підставі чужих висловлювань, якими нині переповнений інтернет, дописувати ще одне, своє, тим самим формуючи власний погляд на події, але такі штучні конструкти розбиваються елементарно, зіткнувшись з практикою релігійного, а ширше — духовного життя Майдану. Так-так, Майдан, крім побутових і оборонних справ (харчування, проживання, тренування, барикадування тощо), жив своїм духовним життям.

І перше, на що ми звернули увагу як релігієзнавці, Майдан – це, без сумніву, подія вищого духовного гуманістичного порядку, яка знаходиться над економічними інтересами, над соціальними проблемами, навіть над політикою. В основі Майдану — Людина, гідність якої була зневажена і яка вийшла з протестом проти неповаги до себе, до своїх прав, перш за все – права на життя, проти нехтування свободами, які даровані не владою, не законом, а Вищим Началом. Тобто українці прийшли вирішувати екзистенційні, смисложиттєві проблеми — і не тільки свої власні, а й цілого народу. Саме тому можна вважати, що основне значення і призначення Майдану – гуманістичне, оскільки тут йдеться про Людину, про олюднення простору, в якому Людина живе і функціонує.

Ми бачимо, що на Майдані присутні різні люди – за віком, за освітою, за мовою, за культурним та професійним рівнем, але їх всіх об'єднало та вивело на Майдан відчуття і усвідомлення присутності в собі не тільки біологічного чи навіть соціального начала. В кожного є совість, воля, сила Духу, сміливість думки, щось вище від матеріального, навіть дещо ірраціональне. Для віруючої людини ясно, що це – Бог, божественна сила, Дух Святий.

Віра - це фундамент Майдану. Що тримало Майдан, то це, без сумніву, колосальна енергетика віри і переконання. Не відчай, не злоба, не бажання помсти, а тим більше – не очікування винагороди. Не ідеалізуємо Майдан, вважачи, що там всі високиморальні і віруючі, які знають про моральні імперативи або християнський Символ віри, шодня звіряють свої дії з Законами Всесвіту чи звертаються до Бога. Так, люди різні, але в них проснулось людське, та частина людського, яка пов'язує Людину з світом божественного. Люди облагородили своє біологічне ество, заявивши, що їм замало задоволення природних потреб — вони прагнуть насиченого духовного життя, де є місце віри, моральності, порядності. Недарма ці події назвали Революцією гідності. Це ті цінності, до яких завжди закликає будь-яке духовне вчення, в т.ч. і релігія: людина — не тільки матеріальне тіло з часовими і просторовими координатами в історичному плині, а й істота духовна, яка живе вічно. Відповідно до всіх релігійних доктрин, Людині визначена певна місія, дані права і свободи, покладені вищі обов'язки – жити за Божими Законами, де чітко регламентується поведінка людини щодо Бога і щодо інших людей. Результатом виконання цих Законів має стати людина моральна, яка в будь-яких обставинах має ставитися до інших так, як би хотіла, щоб ставилися до неї.

Українці виявились абсолютно достойними вважатися людьми духовними, незважаючи на такі різні мотиви і причини, які привели їх на Майдан. Зрозуміло, що ступінь цієї духовності може бути різною, подірваною малими і більшими гріхами – така вже природа людська, але в цілому всі ці люди викликають величезну повагу. Та висока нота, яка була взята 1 грудня, санкціонована підтримкою моральних і духовних авторитетів України,

лишалася на весь час Майдану, хоч, звісно, Майдан в порівнянні з його першими днями змінився: помужнів, подорослішав, посерйознішав. Той перший інстинктивний порух, який вивів мільйони людей на вулицю як протест проти побиття невинних дітей, виявився справжнім, природним, миттєвим. Тобто українське суспільство довело, що воно є нормальним, моральним, духовним. Не знаю, чи усвідомлювали люди, чому вони йдуть на Майдан 1 грудня, але бажання, реалізоване в дії, захистити невинних, слабих, німечних – не витравлено з наших душ ніякими столітніми експериментами, воно там існує на рівні інстинкту, на рівні архетипу. Навіть нерелігійні люди вчиняли, так, як того вимагає Закон Божий – з любов'ю до ближнього.

30 листопада на Майдані не було моїх кровних дітей, однак були духовні діти – студенти з Могилянки, університетів Києва, Львова, Тернополя, Донецька та інших міст. І всі притомні батьки виїшли захистити своїх дітей. Часто старше покоління критикує молодь, кажучи, що вони – не такі, як ми, і не шанують, і дослухаються, але зараз іспит на самосвідомість та чесність склала саме молодь. Мені українське повстання студентів проти влади і порядків, які нині панують в суспільстві, якось нагадало молодіжні протести 60-х років м.ст. у Європі, коли революції молоді сколихнули весь світ. Тепер він інший. І Україна інша, хоча багато чого ще треба зробити для її очищення.

Церква на Майдані як приклад поведінки дійсно віруючих людей. Серед тих, хто прийшов на Майдан в перший день після побиття студентів, переважна більшість, так я думаю, були люди невіруючі, можливо, скоріше невизначеної релігійності. Але вони відреагували, як справжні християни, мусульмани, буддисти чи юдеї. Церква як цілісна інституція не одразу оприсутнила себе на Майдані. Хоча самі обставини – стихійно чи закономірно? — спонукали Церкву до дій: Михайлівський монастир дав прихисток мирним мітингувальникам рано-вранці 30 листопада, коли за ними гнався Беркут; миттєво з'явилася засуджуюча дії влади заява Українського католицького університету; присутність та слова «Не бійтеся!» кардинала Любомира Гузара на Майдані 1 грудня засвідчили, що він стурбований подіями і готовий надати підтримку своєму народу. Пізніше вже до українського народу та влади колективно звернулися Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій та інші міжконфесійні об'єднання, які раніше висловились «за» євроінтеграційний курс України. Не залишилися байдужими до подій 30 листопада й окремі Церкви. Замість закликів до євроінтеграції, тобто зовнішньополітичних устремлінь, прозвучали навіть не внутрішньополітичні, а гуманістичні і християнські, загалом релігійні вимоги ніхто не має права посягати на життя, права і свободи Людини. Церква захистила не політичні орієнтації чи економічні потреби громадян, вона стала на захист людини. І цим вона виконала своє основне призначення.

В цілому реакцію Церкви на вмотивований політикою влади протест народу, на незаконні дії силовиків можна оцінити як задовільну. І хоча були випадки, коли Церква не встигала за подіями, коли вона фактично слідувала за ними, коли прагнула тримати нейтралітет, але християнське, мусульманське, буддистське, юдейське «не вбий» переважило всі політкоректні стратегії і тактики. Релігійні організації відмовилися вважати, що «всяка влада на землі від Бога», відмовилися виправдовувати деспотичний режим, засудили його політику.

В принципі духовенство показало себе дуже гідно, навіть героїчно. Священнослужителі - і не тільки християни, а й мусульмани, буддисти - не думали про особисті небезпеки і виходили на Майдан по всій Україні, вставали між двома таборами, про- і анти-владними. Духовенство ревно молилося – на сцені Майдану, в молитовних палатках, серед людей, в своїх культових будівлях, дома, не ховаючи своїх облич, не виказуючи свою конфесійність. Ніхто не прагнув виокремитися і продемонструвати свою першість у висловлюваннях чи молитві. Сформувалась сукупна солідарна думка і позиція всіх церков, всіх релігійних організацій щодо захисту прав та свобод людини. Всі за всіх. Цим церкви фактично заклали ідеальну модель майбутнього суспільства (своєрідне Царство Боже), яким насправді воно може і має бути.

Непокояння влади та втрата здатності мислити. Науковці прагнули отримати інформацію з різних джерел, які представляють відмінні світогляди і політичні позиції, вслухатися в аргументи опозиційних сторін. І виявилось, що в цих джерелах багато суб'єктивного, заангажованого, непримиренного. Градус несприйняття і відторгнення іншого надто високий. Тут далеко до практикування заклику любові до ближнього, не кажучи вже про любов до ворога. Наше суспільство не вміє, а часто і не хоче розмовляти, вести діалог, слухати і чути один одного. Багато що не піддається звичайній людській логіці. Те, що для одних є таким очевидним, не стало надбанням всіх в Україні. Перш за все, маю на увазі реакцію на нинішню ситуацію людей на Сході та Півдні України. І скільки б ми собі не пояснювали, що світогляд тих людей історично залежний від імперських амбіцій Росії, які успадкував СРСР з його совковим дуальним баченням світу (ми і наші класові вороги), від ідеї непорушної слов'янської єдності, від антиукраїнської кернесодобкінської пропаганди, от не розумію, чому тим людям миліше недавнє стагнаційне радянське минуле з талонами на продукти харчування, пожиттєвими чергами за всім, ніж європейське майбутнє, нехай і ризиковане, але демократичне, народовладне, де поважається Людина, її права і свободи. Невже у людей немає очей, не працюють мізки, відсутня увага? Не бачив, не читав, не бував, не пробував, але засуджую. Як це знайомо з 30-х років... Ну як у самого не вистачає освіти чи досвіду, то подивись-послухай, як інші люди оцінюють події. Засумнівайся в єдино істинності своїх висновків, задумайся, чому люди прийшли на Майдан і не йдуть з нього, за що вони там стоять і чи за гроші? що стало причиною, а що є наслідком масових протестів. Чому Майдан підтримала інтелігенція, освічена частина українського суспільства, моральні авторитети нації, журналісти, митці, Церкви, люди віруючі, зрештою інші країни, крім офіційної путінської Росії? Чому почалося бродіння в провладній партії регіонів? Чому президент і прем'єр не вийшли до народу, який чекає з листопада? хто винний в насильстві і що робити далі? Чи варто підтримувати таких «лідерів», якщо вони ігнорують і бояться власного народу?

На жаль, частина з нас втратила здатність мислити. Чому так сталося? Що є причиною мізкової та розумової дисфункціональності? Причин багато. І освіта в глибокій кризі, і виховання як процес відсутній, і не просвіщає ніхто народні маси, і ТБ всіх планомірно одурманює... Як освітянин-гуманітарій, дуже переживаю за дегуманізацію суспільства і дегуманітаризацію освіти. З вищої школи прибираються навчальні дисципліни, які базовані на вмінні думати, розмірковувати. Болонська система нищить гуманітарні предмети. Де ті благословенні часи, коли філософія викладалася два семестри 170 годин, коли студентам читалися курси етики, естетики, логіки, релігієзнавства, культурології, в рамках яких молодь знайомилася з духовною спадщиною людства, з його духовним досвідом. Вдумайтеся: філософія – любов до мудрості, а у нас вона сприймається як примха, марність (блажь), а філософ – як блаженний.

Не може не дивувати й українська влада, яка з 30 листопада жодного разу публічно не покаялася у скоєному. А всі нібито такі релігійні, на свята – до храму, привезли мощі – прикладаються, частенько згадують ім'я Господа, ревно хрестяться і співають «амінь». Але чи вони, демонструючи свою релігійну належність, зрозуміли суть тієї віри, якою хизуються і прикриваються? Чи справжній християнин (юдей, буддист, мусульманин) може вбити або дати наказ бити? Чи може християн красти, працювати тільки на себе, на свою сім'ю, ігноруючи спільне благо своїх громадян? Чому не кається влада, не визнає за гріх те, що тисячі років в усьому світі вважається гріховним? Свято вірять в свою непогрішимість, уявили себе напівбогами, яким все дозволено? Але ким дозволено? Непогрішимість навіть папи Римського має свої межі.

Шлях очищення давно відомий, ним ходили мільйони людей: визнає, що згрішив, покайся, отримай прощення. Україна чекає. Вже майже три місяці.

Майдан як школа для кожного. Думаю, що Майдан навчив людей вдивлятися в себе і в інших. Він навчив таким речам, які, можливо, люди ніколи не здійснювали – він навчив Майдан молитися. Персонально і колективно. Це сильні відчуття, коли тисячі людей разом

різними голосами, але одним диханням виголошують «і прости нам гріхи наші, як і ми прощасмо винуватцям нашим». В перші дні майже ніхто не молився, забули, що є така дієва сила, як сила молитви. Ця сила не раз являлася, особливо в найскрутніші години. В ніч з 10 на 11 грудня безперервна молитва «Отче наш» об'єднала сотні тисяч людей різних конфесій. І чи не вона, ця молитва, вимолвила Майдан від зачистки. Священнослужителі вчили і навчили людей молитися, бути активними у своїй вірі, не боятися її проявляти в слові і дії. Молитви змінили свідомість людей, оскільки вони несли з собою ідеї примирення, любові, поваги, вони давали надію, вони об'єднували.

Це була ще і гарна школа для українців, такий собі тренінг людяності, підтримки, гостинності, стійкості, солідарності, відкритості, переконаності у своїй правоті. На Майдані були присутні реальні люди, отий НАРОД, з якого складається 46-ти мільйонне населення України. Це нормальні, жовті люди, а не глянцеві секс-символи з модних журналів чи телеекранів, які «озабочені» своїм зовнішнім виглядом і статками, всихаючи від бездіяльності і бездум'я. Моя повага до справжніх людей, яких дума про Україну, її майбутнє вивела на Майдан і тримала там, зростає в рази. Цей народ неможливо буде перемогти, тим більше, що на його стороні правда.

Виклики Майдану для Церкви. Майдан це не тільки час і місце, де Церква проявила свою силу, виконали своє призначення. Це й виклики епохи, даної ситуації. Чи всі Церкви дали достойну відповідь на них? Які поставили перед собою питання? Чи є там щоденно і щогодинно? Як бачать своє майбутнє з цим народом, таким різним, неодноманітним? Майдан – це новий ступінь церковного самоусвідомлення, самовизначення себе в українському суспільстві. Весь час хотілося запитати священників, єрархів: Ви де? Ви поруч, ви над, де саме знаходитеся в новій системі координат, яку означив Майдан як глибокий конфлікт суспільства і влади? І майже всі вони відповідали: ми всередині, серед народу, в суспільстві. Різною мірою, різними формами (конкретною фізичною присутністю, молитовно, на відстані, сповідально, проповіддю, порадами, підтримкою, думкою, словом). Оце гасло, що Церква має бути з народом, яскраво представлене на Майдані. Не знаю, чи були священники на антимайдані, серед міліціантів, беркутівців, яким теж треба проповідувати Слово Боже, закликати до любові, примирення, ненасилля.

Усвідомлення того, що Церква має бути з народом, одним церквам далось органічно, легко, просто. А от деякі і досі думають: з яким народом, з якою часткою народу має бути Церква. Народ – він різний. Греко-Католицька Церква зі СВОЇМ народом, якого виховала в знанні правд віри і патріотизмі. Хоча і там виокремилася «правовірна» гілка (секта), яка визнає Путіна своїм президентом... А як бути Українській Православній Церкві, народ якої по різні сторони барикад? Як бути іншим християнам, які постали перед такою ж проблемою? Ким має бути Церква – Церквою-гласом народу чи Церквою-пастирем народу? Оця прив'язка Церкви до людей, посилання на їх волю, прикриття їхніми настроями інколи переважає необхідність усвідомити свою пастирську роль. Мені здається, що священник має не тільки висловлювати (транслувати) бажання людей, а він має йти на півкроку попереду свого народу – вчити його, виховувати. От і дивіться, з яким народом прийшла УГКЦ, УАПЦ чи УПЦ КП, і з яким народом прийшла УПЦ на іспит на християнськість, які цінності відстоюють ці частини народу. Розуміння чи нерозуміння, сприйняття чи несприйняття, згода чи незгода з потребами часу і розставили акценти в висловлюваннях і поведінці служителів УПЦ. Вони є різними. Ми розуміємо, продуктом якої епохи та держави вони є, коли, де і хто їх вчив-виховував, від кого вони залежать, тому чекають від них одностайної підтримки Майдану – складно. Знайшлися ж необхідні слова у митрополита Володимира (Сабодана), щоб прояснити ситуацію своїм вірним, закликати їх до спільної молитви за мир, любов та злагоду, подолання розбрату і ворожнечі, недопущення насильства та розв'язання непорозумінь, застерегти всіх від порушення Божих Заповідей і християнської моралі, нагадати про Господню заповідь любити один одного, бути братами і сестрами, бути миротворцями і перемогати зло добром. Як це зрозуміли священники УПЦ... То їх право і обов'язок зробити вибір між закликами до ненасилля і любові і заборонаю ходити на Майдан

як на «збіговисько неофашистів» ба більше — благословінням міліціантів на силову боротьбу з «майданівським отреб'єм і мракобесами».

Думаю, що Церкви отримали додатковий кредит людської довіри після цих подій. Та й самі священники пройшли непоганий вишкіл, тому що форс-мажорні умови перевіряють людину на людяність і професійність, в даному разі — бути духовником, пастирем. Авторитет духовного лідера завойовується не тільки знанням Біблії чи порядку проведення Божої служби, але й особистісною присутністю в потрібний час і в потрібному місці.

Майдан як модель майбутнього суспільства. Майдан показав, що суспільство може бути організоване і функціонувати інакше — не так, як в нинішній Україні, тобто базуватися не на вертикалі влади, не на силі, не на корупції, а на самоорганізації спільноти та на самосвідомості її членів. Майдан — це система, але не пірамідальна, а горизонтальна модель суспільних відносин, де взаємодіють різні її частини (громади, асоціації, спільноти, заgonи тощо). Комусь, може, і важко побачити в Майдані ідеал майбутнього суспільства, бо ж він трохи невмитий, задимлений, напружений, незатишний, але життєздатний, автономний, самоврядний, самоорганізований, де кожний робить те, що може, і не за гроші і не з-під палки. Таким має бути і соціум, де його члени знають, до чого вони покликані, яка їх роль у спільноті. Так, таке можливо тільки при високому рівні свідомості всіх громадян, з якою треба працювати. Звертатися до кожного, вислухати його і почути, врахувати думку, поважати позицію. Хто це має робити? А на сьогодні немає іншої інституції, крім Церкви, яка б мала довіру з боку суспільства, такий досвід і такі знання. І не скористатися цим — і громадянському суспільству, і владі — втратити шанс, який подарував Україні Майдан. Інтерв'ю для РІСУ// http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/55346/

«Майдан, як переломний етап новітньої Української історії, засвідчив, що Церква постає невід'ємним чинником формування майбутнього України. Наведені нами експертні міркування та ілюстративні матеріали в основному зосереджуються довкола теми взаємодії Церкви та громадянського суспільства, що вповні відображає напрямок функціонування церков на Майдані. Більше того, аналіз події Майдану та запропоновані інформаційні документи дають підставу стверджувати, що в доленосний момент сучасної України співголосно провідним тенденціям суспільного розвитку, а це - постановня громадянського суспільства, що ґрунтується на солідарності у розбудові спільного майбутнього та взаємоповазі рівноправних відповідальних суб'єктів, об'єднаних метою встановити суспільний лад, що ґрунтується на фундаментальних людських цінностях — правді, свободі та гідності, в основі яких, безумовно, лежать базові релігійні цінності, - релігійні організації продемонстрували здебільшого свою здатність і готовність ефективно взаємодіяти одна з одною, із громадянським суспільством загалом та його окремими складовими. Ми простежили за постановням нового феномену - Громадянської Церкви України, що, не будучи якоюсь окремою інституціалізованою організацією, інтегрує в собі різні церкви (як віросповідні, а не організаційні співтовариства), конфесійних представників, духовних лідерів та громадян, об'єднаних спільною метою побудови гідного Майбутнього України на підставі вищих духовних цінностей та релігійно-національних ідеалів. Всі ці суб'єкти, докладаючи зусиль в межах індивідуальної специфіки, діяли відповідально та взаємоумовнено, зосереджуючись при цьому на рівні взаємодії релігії та громади (Бога та людини), а не церкви та влади (церковно-державних відносин). Орієнтиром для функціонування такої громадянської церкви має бути Бого-людська, а не світсько-політична (навіть з елементами релігійного декору) програма. Перший притаманна міжсуб'єктна взаємодія, а другий — організаційно-інституційна.

На наш погляд, релігія, а щонайбільше саме релігійні ідеї, відіграли неабияку роль у підготовці та перебігу революції Гідності. Релігійні ідеї прямо (засвоюючись із віровчення) чи опосередковано цілим цивілізаційним світоглядним поступом підготували необхідний

світоглядно-культурний ґрунт. В Україні ж були потрібні умови (між іншим – і несприятливі суспільно-історичні обставини, що призводили до необхідності досягати релігійні істини як найпотаємніший духовний скарб та викохувати їх на самісінькому дні людського серця, як-то: утиски, гоніння і заборона певних церков, тривала доба панування войовничого атеїзму, агресивна експансія освіти і культури чужими й ворожими ідеологіями) для продуктивного засвоєння цих ідей та їх плекання. Зрештою, внутрішньо зрощене на світоглядному рівні пробилось в історичну дійсність, демонструючи глибокий світоглядний розлом – цивілізаційний та рівневий. Показово, що сучасне українське інтелектуальне середовище це розуміє. Так, наприклад, у квітні 2014 р. на відкритому засіданні філософського клубу львівської бізнесової еліти “Україна – душа світу”, ініціатором якого виступив підприємець і громадський діяч Олег Мацех, говорили про глибинні духовні зміни, які відбуваються в Україні. Між іншим культурною та бізнес-елітою висловлювались думки й про те, що український народ – одна з “клавіатур для Господа Бога”, на якій Він шойно зіграв яскраву мелодію (Мирослав Маринович), “фактично революція в Україні відбулася на базових християнських цінностях, а відтак ми показали постмодерній Європі, що ці цінності ще існують і, головне, вони потрібні” (Олексій Скрипник)¹⁰². Ці та інші міркування є симетричними нашим висновкам стосовно ролі релігії у події Майдану. Вони спонукають говорити про релігійні засади Української Революції Гідності, що суперечить песимістичним твердженням про обмеженість впливу релігії на сучасний світ.

Водночас і відслідковувані нами трансформації релігійної функціональності стали підтвердженням парадигмальної зміни розуміння таких серед видатних світових релігієзнавців. Виразно окреслений перехід від концепції секуляризму до концепції диверсифікації¹⁰³, презентований професором А. Баркер, яка у своєму виступі “Diversification amongst New Religious Movements” (Каунас, Литва, 2014) чи не вперше публічно звернула увагу на те, що для того, щоб лишатися незмінною, певна релігійна традиція має змінюватися. Так, події на Майдані, з одного боку, об’єднали церкви, а з іншого – привели до диверсифікації в релігійному середовищі, до урізноманітнення поки ще не на інституційному, а світоглядному і богословському рівні. Зокрема, православні та деякі протестанти виявилися неоднорідними у своєму баченні та оцінці Майдану, розуміння місця й ролі Церкви в суспільстві. Тож новий тренд у світовому релігієзнавстві (не теорія секуляризації чи десекуляризації, а теорія диверсифікації, яку обстоюють відомі релігієзнавці) виявився перспективним, запитанням самою дійсністю.

Слід сказати, що якщо раніше церкви України намагалися функціонально утвердитися в системі державно-церковних відносин, то під час Майдану стало зрозумілим, що в сучасному світі найефективнішим є орієнтування на взаємодію їх із громадянським суспільством. Водночас зазначимо, Український Майдан зими 2013-2014 рр. розгортався на тлі прихованих геополітичних процесів. Геополітична природа Революції Гідності та суспільної кризи, що спричинила до Майдану, очевидно проявилась з кінця лютого 2014 р., що було засвідчено окупацією Криму Росією та експортуванням у східні області України цією сусідньою державою тероризму й підбурювання сепаратизму. Ілюстрація та аналіз ролі та місця церков та релігії в цих процесах не була метою нашої книги. Однак і в обсязі зібраних нами матеріалів можна відслідкувати, що:

1) Ті церкви, що вважають себе українськими за місцем історичного заснування та/чи місійного покликання, долучаються до виховання здорового патріотизму, і в областях їх значного поширення (західна та центральна Україна) наявна більша питома вага свідомих громадян України та відсутні сепаратистсько-екстремістські тенденції. Саме такі церкви та конфесійні спільноти, що поділяють цю настанову, піддалися в наступному гонінням в окупованому Росією Криму (УГКЦ, УПЦ КП, ДУМК).

¹⁰² <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/nadviklik-u-nadumovah>

¹⁰³ XI конференція ISORECEA «Religious diversification Worldwide and in Central and Eastern Europe» (Литва, Каунас, 24-27.04.2014) // <http://www.isorecea.net/>

2) Ті церкви, що сьогодні здебільшого орієнтуються не на взаємодію із громадянським суспільством, а на якесь провідне місце в державно-церковних відносинах, втрачають ознаки духовно-релігійної організації й перетворюються в наглядово-ідеологічний апарат, що обслуговує певну владну систему. Такою є функція Російської Православної Церкви. Саме тому УПЦ МП сьогодні опинилась у дуже складному становищі, бо ж їй доводиться вибирати свою ідентичність, балансуючи між ототожненням із прислужницею ідеологічної системи агресора чи суто обрядопродукуючою інституцією.

3) Ряд релігійних організацій та конфесій (зокрема, адвентисти і свідки Єгови), спираючись на власні богословські положення, намагались послідовно демонструвати свою непричетність до події Майдану, що зрештою створило відчуття їхньої вилученості з суспільної дійсності, свідомого дистанціювання від неї, та зрештою - зменшило їх шанси впливати на формування Майбутнього, що започатковувалось (нагадаємо у зв'язку з цим також і про те, що потурання або й непротивлення злу за певних обставин є злочином перед добром).

4) Релігія глибоко пов'язана з геополітикою особливо в справі сприяння прогресивним чи регресивним тенденціям суспільного розвитку та історичного поступу. Так, релігійні ідеї здатні інспірувати суспільно-історичний прогрес, а їхні принагідні інтерпретації – обґрунтувати необхідність консервації якоїсь застарілої форми чи потребу регресивного відступу. Такі різні наслідки залежать від того, кому служать провідники релігійних ідей - Богу (а відтак і людині як творінню Божому, гідному задуму Творця), чи земним тимчасовим силам та владам; сповідують духовні цінності чи матеріально-мирські зиски.

Події на Майдані призвели до сподіваних та несподіваних наслідків. До тих наслідків, на які можна було сподіватися, належать:

- 1) започаткування зміни державно-суспільного устрою;
- 2) збільшення питомої ваги свідомих громадян;
- 3) посилення інтегративних процесів в українському суспільстві;
- 4) зростання авторитету церков як духовних інституцій, авторитетних виразників моральних стандартів й дієвих представників громадянського суспільства;
- 5) поширення толерантності, віротерпимості та поваги до тих, хто сповідує вищі духовні цінності. До несподіваних ми зарахуємо: 1. військову інтервенцію сусідньої «єдиновірної» (православної) держави в Україну при мовчазній санкції РПЦ; 2. руйнування тривало продукovanого стереотипу «братськості» за єдиновір'ям. Справжніми братами українським греко-католикам та православним Київського Патріархату в Криму виявились мусульмани, які навіть пропонували мечеті для богослужінь тим християнам, у яких позабирали храми. Натомість і для мусульман їхня конфесійна totoжність виявилась каналом геополітичної інспірації – одні мусульманські центри очевидно підтримали цілісність та незалежність України, інші – витримували статус нейтралітету, ще інші – під демонстративним нейтралітетом виношували прихильність певним, головно - російським політичним програмам; 3. принципова поляризація світоглядних орієнтацій української спільнотності, в т.ч. і релігійного середовища.

Це продемонструвало, що складні внутрішньоконфесійні (зокрема, скажімо, між різними православними церквами та й всередині однієї Православної Церкви – РПЦ) проблеми часто мають геополітичне чи світсько-політичне походження і жодним чином не пов'язані із віросповідними суперечностями. Бо ж яким іншим способом можна пояснити позицію РПЦ щодо всієї світової православної спільноти? Внаслідок цього УПЦ МП опинилась перед серйозним історично-суспільним викликом. Внутрішньоцерковна криза тут безпосередньо пов'язана із присутністю прихильників різних геополітичних прагнень: відповідь: «ми поза земною політикою» виявляється некоректною, якщо очевидно, що ця церква може бути знаряддям в руках «єдиновірних братів»-окупантів через свою підпорядкованість їхньому наглядово-ідеологічному апарату, яким є сама РПЦ. Крім того, під час сепаратистського тероризму, який найгостріше проявився у східних областях

Україні, зокрема у Донецькій та Луганській областях, де УПЦ МП є домінуючою, священники цієї церкви часто демонстрували послідовність у своїй належності не християнським цінностям, а політичним ідеологіям: їхні релігійні центри були місцем тимчасового прихистку для проросійських бойовиків, їхні вірні із православними іконками ставали живим щитом для антидержавних воєнізованих угруповань тощо. Яскравим підтвердженням їхнього служіння саме імперській ідеології сусідньої держави, яка обігрує військо-терористичну експансію зокрема й ідеологією з релігійним забарвленням («духовна єдність Русского міра»), є радісна відповідь священника УПЦ МП журналістам у захопленому сепаратистами Слов'янську 30 квітня 2014 р.: настрої піднесені, бо тут скоро буде Росія, а ми є Російською Православною церквою. Очевидно, що не в усіх священнослужителів УПЦ МП політична ідентичність переважає релігійну. Але викрита буттєвими обставинами проблема плутанини тождественностей та зміщення їхніх пріоритетів у бік земних інтересів засвідчує необхідність переосмислення напрямів релігійної функціональності у сучасному світі.

Стосовно ж церков в Україні, то зрозуміло, що перед ними сьогодні стоїть складне завдання - по-новому інтегруватися в оновлене суспільне середовище, що забезпечить їм підтримку своїх вірних, повагу – інших, розуміння з боку представників громадянського суспільства як в Україні, так і за її межами. Цей шлях українських церков багато в чому буде показовим для міжнародної спільноти. Та проблему Церкви й геополітики в Україні ми плануємо висвітлити у нашій наступній книзі.

Вибірки із книги «Церква і Майдан: хроніка подій та експертна оцінка». (К., 2014).

5.2. Міжконфесійні відносини в реаліях сьогоденної України

5.2a. *Анатолій КОЛОДНИЙ. Московсько-православні України – союзники агресора*

Україна з часу одержання незалежності в 1991 році фактично знаходиться в зоні конфлікту з Росією. Росія не може змиритися з розвалом Союзу, який давав можливість тримати сотні інших етносів у стані колоніального поневолення. При цьому вона вдається до використання легально діючої в Україні Православної Церкви Московського Патріархату у своїй антиукраїнській діяльності. Цій Церкві нині підпорядкована половина офіційно діючих в країні релігійних громад. Своєю політикою підтримки так званого «русского мира» й ідеї повернення до «исторической Руси» ця Церква повністю відповідає лаконічній назві її Президентом Російської Федерації Путіним «Русская Православная Церковь в Украине». За нинішньому стану війни України з Росією, на відміну від інших діючих в Україні Церков і всупереч їм, ця Церква постає практично єдиною конфесією в Україні, яка не засудила російську агресію, в окупованих регіонах (Крим і Донбас) співпрацює із самопроголошеною сепаратистською владою, через яку добивається заборони діяльності на цих територіях всіх інших, окрім московсько-православних, громад. При цьому нехтується українське і міжнародне законодавство про свободу релігійних організацій і толерантність міжконфесійних відносин.

5.2б. *Маар'яна ТАТАРЧУК. Релігійні меншини на конфліктних територіях країни*

В часи воєнного конфлікту України з Росією питання про порушення права на свободу діяльності релігійних організацій на окупованих територіях займає не останнє місце. Після здійсненої Росією анексії Криму і утворення нею на Сході України сепаратистських республік релігійні меншини, діючі в цих українських регіонах, а саме Православні Церкви Київського Патріархату й Автокефальна, Греко-Католицька і Римо-Католицька, спільноти протестантських Церков і нових релігійних течій, зазнали або повної заборони на діяльність, або переслідувань, їх віряни зазнають затримань, побоїв, а то й вбивств. Політика